

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

М. В. ПАЛАГНЮК, здобувач кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України

***Анотація.** У статті розкрито теоретичні засади громадянського виховання та виховання громадянської позиції студентів, розглянуто наукові підходи до визначеної проблеми, починаючи з доби античності й до нашого часу. Встановлено, що поняття громадянське виховання і громадянська позиція на кожному етапі історичного та соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства мали різне підґрунтя і розглядалось з різних поглядів, оскільки завжди були тісно взаємопов'язані з соціально-політичною структурою суспільства.*

***Ключові слова:** громадянин, громадянська позиція, громадянськість, громадянське виховання*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Беручи до уваги сучасний стан суспільно-політичного життя в Україні, ситуацію на сході країни, а також події під час Революції Гідності, все більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, поваги до загальнодержавних цінностей, відданості своїй країні, утвердження активної громадянської позиції тощо.

У різні часи залежно від умов суспільного буття питання громадянського виховання молоді вирішувалось по-різному. Це зумовлено тим, що провідні характеристики цієї дефініції завжди залежать від соціально-політичної структури суспільства. Так, на кожному етапі історичного та соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства поняття «громадянськість» та «громадянська позиція» мали різне підґрунтя, а громадянське виховання студентської молоді розглядалось з різних поглядів.

Мета статті – дослідження феномену виховання громадянської позиції студентської молоді з урахуванням різних підходів до означеної проблеми в педагогічній науці з античності і до нашого часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою, на якій ґрунтується активна громадянська позиція, є громадянськість. Ця риса формується у процесі громадянського виховання.

Проблема громадянського виховання здавна привертала увагу вчених, філософів та державних діячів. Перші згадки про виховання громадянина, громадянськості, громадянської позиції та громадянського суспільства в цілому знаходимо у працях античних філософів (Сократа, Платона, Аристотеля, Демокріта, Епікура). На думку мислителів античності, ідеальний громадянин ідеальної держави головним в своєму житті вважає служіння державним інтересам, їх підтримка, захист, іншими словами виконання громадянського обов'язку [1, с. 9].

Серед головних засобів громадянського виховання античні філософи особливо виділяли мораль, направлену на служіння конкретній державі і в значно меншій мірі – суспільству. Так, у трактаті «Закони» Платона громадянська складова виховання зводилася до того, щоб людину «зробити досконалим громадянином, який уміє справедливо коритися або начальствувати» [4, с. 107]. Підпорядковуватись інтересам суспільства, бути йому абсолютно відданим, ставить людину на другий план у стосунках особистості з державою. Звідси громадянськість виступає як поєднання законслухняності та патріотизму й ігнорує інші її складові.

Зміни, пов'язані з процесом виховання громадянина відбулися в період Середньовіччя через суттєвий вплив релігії на соціально-політичне та повсякденне життя народу. На думку німецького філософа П. Козловські, індивід існує як громадянин (характеризує причетність до держави) та як людина-християнин (характеризує причетність до релігії). Цей дуалізм яскраво виражений в роботах А. Августина, який зазначає, що місія церкви полягає в набутті громадянами спасіння та благодаті, чого не в змозі дати держава, що зумовлює формування в молоді таких якостей, як смиренність та служіння церкві.

Отже, епоха Середньовіччя додала елемент християнської релігійності в розуміння понять громадянського виховання, громадянськості та громадянської позиції, що також мало суттєвий вплив на формування справжнього громадянина. Якщо раніше він мав бути законслухняним та захищати свою країну, то в період Середньовіччя прояв громадянської позиції виявляється у відданості церкві, наслідуванні християнських канонів. Натомість, у цей же час з'являється ідея про взаємну відповідальність та обов'язок особистості та громадянина один перед одним, тобто межі розуміння громадянськості суттєво розширюються.

Значний внесок у розвиток громадянського виховання та створення різноманітних підходів і критеріїв визначення якостей притаманних справжньому громадянину зробили мислителі епохи Відродження. Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Кампанелла пов'язують майбутнє демократичного суспільства з процесом формування особистості громадянина. У їхніх працях зображені ідеальні держави, мешканці яких мають рівні права та обов'язки, що створює основу для виховання громадянина як гармонійно розвиненої особистості [3, с. 157]. Як бачимо, в основі філософсько-педагогічних ідей епохи Відродження закладена гармонія інтересів особистості й суспільства. Якщо особистість підкоряється суспільним вимогам, виконує свої обов'язки, вона отримує право на співіснування в соціумі.

До проблеми формування громадянина у своїх роботах звертались М. Монтень, Ф.Петрарка, Е. Роттердамський, зазначаючи, що громадянину мають бути притаманні такі якості, як духовність, самосвідомість, воля, цілеспрямованість тощо. П. Гольбах називає провідною якістю громадянина любов до суспільства; К. Гельвецій розумів громадянськість як любов до суспільного добробуту, а Ш. Монтеск'є – як перевагу суспільних інтересів над особистісними; Н. Макіавеллі провідною якістю громадянина вважав патріотизм [3, с.143].

Отже, характерною рисою становлення суспільства доби Відродження та Просвітництва була зміна пріоритетів громадянського виховання, метою якого стає формування громадянської свідомості. Громадянин поступово розглядається як активний суб'єкт суспільного життя, що має не лише обов'язки пе-

ред країною, а й від природи наділений широким розмаїттям прав та свобод; він повинен не лише сліпо наслідувати правові норми, бути законослухняним, а й усвідомлювати їх сутність та свідомо діяти на користь загального добробуту.

Питання громадянського виховання слов'янського світу бере свій початок від часів Київської Русі. В XI – XII ст. з'явилися відомі пам'ятки літератури: «Слово про закон і благодать» Іларіона, визначний твір красномовства доби Київської Русі; «Ізборник» Святослава, одна з тих пам'яток, що демонструє велику кількість типових давньоруських рис. У ньому містяться статті різного змісту – релігійного, побутового, повчального, літературного тощо; «Повчання дітям» Володимира Мономаха оригінальний твір, у якому Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного, політичного та морального характеру, повчає своїх дітей бути розумними правителями, захищати інтереси Русі, боротися з князівськими міжусобицями, самим учитися й поширювати освіту, власною поведінкою подавати приклад іншим; «Слово о полку Ігоревім», героїчна поема кінця XII ст., одна з найвідоміших пам'яток давньоруської літератури. Авторів цих та інших давньоруських творів хвилюють взаємостосунки між людьми, виховання людини, виправлення недоліків суспільства, доля Батьківщини тощо. У цей період розвитку української держави значний вплив на громадянське виховання молоді також справляла народна педагогіка. Загальні уявлення народу про ідеал людини, захисника своєї батьківщини, містили правила, які передавалися з покоління до покоління.

Найвищого розвитку ідея громадянського виховання зазнала у період гетьманської влади та Запорізької Січі. Громадянськість у добу Козацької держави, за визначенням М. Грушевського, відзначається «високим рівнем національної свідомості, патріотизмом, громадською активністю народу, що проявлялася у його героїчній боротьбі за свободу й незалежність» [2, с.115].

XIX століття характеризується активізацією боротьби за громадянські права і свободи в Україні. Одним з перших, хто на науковому рівні обґрунтував ідею громадянського виховання, був Г. Сковорода. Провідним завданням педагогіки, на думку філософа, виступає виховання людини-громадянина на засадах гуманізму та принципу природовідповідності.

І в наш час актуальні ідеї громадського виховання та приклади активної громадянської позиції в наукових та художніх творах видатних українських вчених-мислителів, відомих педагогів, письменників, культурних діячів: В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Коцюбинського, П. Куліша, М. Лисенка, С. Русової, В. Сухомлинського, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка та ін.

Таким чином, праці вітчизняних філософів та педагогів XIX ст. тісно пов'язані з проблемою громадянського виховання, активізацією громадянської позиції, що зумовлено історичними подіями того часу, зокрема культурно-просвітницьким рухом на тлі тотальної русифікації. Саме тому громадянське виховання тлумачиться в контексті звернення до ідей патріотизму, що мали суттєвий вплив на виховання тодішньої молоді.

Що стосується особливостей розвитку громадянськості в Україні на початку XX ст., двома визначальними чинниками, що мали прямий вплив на формування основних принципів та ідей тієї пори, були: боротьба за українську державність та ідеологія Радянського Союзу. Розкриття проблем громадянського виховання звужується до обговорення ідеї марксистсько-ленінської теорії, а обговорення ідеалу громадянина нівелюється установками партії [5].

Суттєва роль у теорії та практиці громадянського виховання в повоєнні роки належить В. Сухомлинському. Громадянське виховання він, насамперед, пов'язував з патріотизмом. «Виховати громадянина, – писав Василь Олександрович, – означає виховати справжню людину. Ідеал громадянина включає наступні якості: соціальний оптимізм, уміння дорожити святинями як особистими цінностями та святинями свідомості та серця, розуміння сенсу життя; гармонійна єдність загальної та особистісної гідності; почуття обов'язку як стрижень етичної культури; усвідомлена громадянська позиція, що глибоко переживається» [6, с. 123].

Отже, громадянське виховання впродовж радянського періоду розвивалося в тісних рамках тоталітарної системи. Це пояснює заниження в цей період значення таких категорій як гуманізм та демократія. Освітні установи нав'язували молодому поколінню наслідувати комуністичних ідеалів та проявляти громадянську позицію через відданість радянській владі.

Здобуття Україною незалежності стає передумовою нового якісного поштовху до розвитку ідеї громадянського виховання, а Студентська *революція на граніті* яскраво засвідчує прояв громадянської позиції української молоді.

За роки незалежності в Україні поступово формується державна стратегія щодо розбудови демократичного суспільства, удосконалення системи освіти, громадянського виховання молоді. Ці напрями державної політики знаходять своє відображення у Конституції України, в Державній національній Програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», а також в Концепціях виховання в національній системі освіти.

Закони України «Про Освіту» (1991 р.) і «Про загальну середню освіту» (1999 р.) містять загальні положення щодо ролі освіти у вихованні громадянина, окреслюють засади та принципи освіти, що безпосередньо відповідають завданню розвитку демократичної громадянськості підростаючого покоління.

Соціальне замовлення виховання громадян незалежної України засобами навчально-виховної роботи відображено у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», а також у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності».

Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), вбачає мету державної політики щодо розвитку освіти у «створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти». У доктрині підкреслюється значення освіти для формування цінностей громадянського суспільства, а також необхідність виходити за межі національного громадянства і виховувати в молоді відчуття приналежності до європейської та світової цивілізації.

Важливою у визначенні стратегії, змісту, принципів, підходів до громадянського виховання молоді була поява ряду концепцій. У проекті Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави вказано, що завданнями громадянського виховання на цьому етапі є «усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства та формування у молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття

належності до світової спільноти» [7].

Специфічною особливістю громадянського виховання в Україні, як вказується у проекті концепції, є те, що через відсутність відповідної правової та юридичної бази або її недієспроможності, воно майже повністю базується на морально-етичних засадах, які й виступають критерієм ефективності громадянського виховання.

Головна мета «Концепції громадянської освіти в Україні» передбачає формування особистості, «...якій притаманні демократична культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства».

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012 р.) констатує, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту і технологій громадянської освіти та виховання, формування громадянської позиції підростаючого покоління. А в центрі виховного процесу розглядає особистість дитини як найвищу цінність.

Мета громадянської освіти та виховання, згідно з концепцією, – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони мають органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно.

Обидві концепції визначають суть, мету й завдання, підходи, принципи та форми громадянської освіти й виховання, його зміст, намічені головні шляхи їх реалізації.

Таким чином, можна констатувати, що громадянське виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства має забезпечувати формування поваги закону з одного боку та розвивати ініціативу, відповідальність, уміння користуватись особистими свободами – з іншого. Воно має формувати повагу до інших людей, терпимість до протилежної точки зору, учити правилам суспільної політики. Громадянин повинен володіти певними знаннями (про права людини, про державу тощо), уміти критично мислити, аналізувати, співпрацювати з іншими людьми та ін., усвідомлювати загальнолюдські цінності (повага до прав інших людей, толерантність, компромісність і т.д.), а також бажати брати участь у суспільному житті країни та проявляти активну громадянську позицію [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз наукової літератури засвідчив, що на різних етапах розвитку суспільства громадянське виховання і громадянська позиція мали специфічне тлумачення. Проблема виховання громадянської позиції молоді в контексті громадянського виховання досліджується педагогами, філософами, політологами у різних аспектах. Найбільш широко висвітлені підходи, принципи, зміст громадянського виховання підростаючого покоління, і, як правило, школярів. Потребують подальших наукових розвідок питання особливостей громадянського виховання студентської молоді. Адже, розглядаючи процес державотворення України, видно, що саме цій верстві населення віддавна були притаманні активна громадянська позиція, прагнення до свободи і незалежності.

Література

1. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н.І.Косарева, Л. В. Крицька. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.
2. Грушевський М. С. Початки громадянства: Генетична соціологія / Михайло Сергійович Грушевський. – Відень: Український соціологічний інститут, 1921. – 328 с.
3. Казаева Е. А. Основные направления развития гражданского воспитания / Е. А. Казаева, Л. А. Дорошук // Проблемы образования, науки и культуры. Педагогика и просвещение. – 2009. – № 4(68). С. 154 – 163.
4. Платон. Законы / Платон // Сочинения: в 3 т. / [под общ. ред. А.Ф. Лосева и В. М. Асмуса; пер. с древнегреч.] – Т. 3. Ч. 2 – М.: Мысль, 1972. – 678 с.
5. Стаєнна О.О. Громадянське виховання дітей старшого дошкільного віку як педагогічна проблема / О. О. Стаєнна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2012. – № 22 (257), ч. IV. – С. 73–83.
6. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. / [редкол. Дзевєрін О. та ін.]. – Т. 3 – К. : Рад. шк., 1977. – 670
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
8. Сопівник І. В. Виховання громадянина в аграрному вищому навчальному закладі / І. В. Сопівник, В. П. Лисенко, Р. В. Сопівник. К. : Видавничий центр НАУ, 2007. – 217 с.

REFERENCES

1. Raising citizen: psychological, pedagogical and ethnology aspects: [Textbook] / P.G. Ignatenko, V.L. Popluzhnyy, N.I. Kosarev, L.V. Krytska. – K. : IZMN, 1997. – 252 s.
2. Hrushevsky M.S. starts citizenship: Genetic sociology / Mikhail Hrushevsky. – Vienna: Ukrainian Sociological Institute, 1921. – 328 s.
3. Kazaeva E.A. Main directions of development of civil education / E.A. Kazaeva, L.A. Doroshuk // Problems of education, science and culture. Pedagogics and Education. – 2009. – № 4 (68). – S. 154 – 163.
4. Platon. Laws / Platon // Works: in 3 vol. / [Pod Society. Ed. A.F. Losev and V. Asmus; translation from the Greek.] – T. 3. Part 2 – M. : Thought, 1972. – 678 s.
5. O.O. Stayenna. Civil education preschool children as a pedagogical problem / O.O. Stayenna // Bulletin of the University of Luhansk: Coll. Science. pr. Pedagogical Sciences. – Lugansk, Lugansk National University named after Taras Shevchenko, 2012. – № 22 (257), p. IV. – S. 73-83.
6. Sukhomlinsky B.O. Selected Works: 5 t. / [edited by Dzeverin A. and others.]. – T. 3 – K: Soviets. HQ., 1977. – 670 s.
7. The concept of civil education of the individual in the development of Ukrainian statehood // Path of education. – 2000. – № 3. – S. 7–13.

ВОСПИТАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

М. В. ПАЛАГНЮК, соискатель кафедры социальной педагогики и информационных технологий в образовании Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Аннотация. В статье раскрыты теоретические основы гражданского воспитания и воспитания гражданской позиции студентов, рассмотрены научные подходы к определенной проблеме, начиная с эпохи античности и до наших дней. Установлено, что понятие гражданское воспитание и гражданская позиция на каждом этапе исторического и социально-экономического развития любого общества имели разное основание и рассматривались с разных точек зрения, поскольку всегда были тесно взаимосвязаны с социально-политической структурой общества.

Ключевые слова: гражданин, гражданская позиция, гражданственность, гражданское воспитание

STUDENTS EDUCATION IN CIVIL POSITION: THE HISTORICAL ASPECT

M. PALAHNIUK, Researcher of the Department of Social Pedagogics and Information Technologies in Education of National University of life and environmental sciences of Ukraine

Summary. The article describes theoretical principles of civil education and civil position in students education considered scientific approaches to certain problems, since the days of antiquity and until our time. Established that the concept of civic education and civil position at every stage of the historical and socio-economic development of any society have a different background and considered from different perspectives, as has always been closely linked to the socio-political structure of society.

Key words: citizen, civil position, citizenship, civil education

УДК 784.5

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ X-XIX СТ.

**Н.О. ПЕРЦОВА, професор Київського національного
університету культури і мистецтв**

Анотація. Статтю присвячено аналізу тенденцій розвитку української хорової літератури, що має тривалу історію свого існування. Характерною рисою хорової творчості для більшості композиторів став тісний зв'язок з фольклорним началом, що проявився як у духовних, так і світських творах. Залучення творцями вже відомих форм, як і поява нових жанрів, супроводжувались їх внутрішнім опрацюванням, наповненням характерним українським інтонаційним комплексом.

Ключові слова: хорова література, хор, український фольклор, інтонація

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перлиною сучасної української вокальної академічної творчості є хорова музика. Дослідження те-

© Н. О. Перцова, 2015